

I

Domnii mei și doamnele mele,

Suindu-ne în cea mai înaltă antichitate, vedem că oamenii cunoșteau atâtea științe, arte și măiestrii, fără să știe carte, pentru că alfabetul sau cărți nu existau.

Ruinele atîtor cetăți antice, ca Babilonia, ca piramidele Egiptului, ne învederează o cunoștință întreagă despre arhitectură, mecanică sau știința dinamicii, cunoștințe întregi de matematici aplicate la astronomie, de pe cînd nici urme de litere sau alfabet nu se văd.

Geometria, arhitectura, mecanica, astronomia, fizica, medicina, științele naturale, atîtea arte și măiestrii, voi să zic, se cultivau în Egipt din cea mai-naltă antichitate, fără a fi cunoscut alfabetul sau literele.

Științele toate se comunicau inițiaților sau elevilor prin voce vie, prin practică, astfel cum se învață pînă astăzi multe arte și măiestrii, desemnul sau pictura, spre exemplu, muzica și sculptura, și multe noțiuni însuși de științe.

Științele se comunicau prin via voce sau cel mult prin alte semne, ca ale ideografiei, ca ale hieroglifelor, ce serveau mai mult spre aducerea aminte, și nicidecum spre a putea face vreun tractat de științe.

De aci se învederează că una sînt științele, artele și măiestriile, și alta sînt literele sau cărțile pînă în zilele noastre. Se poate un om să știe multe și multe, ca anticii sapienți, și carte să nu știe și, neștiind carte, sa nu-și poată comunica la cei ce nu sînt de față cunoștințele sale.

De cînd se inventă alfabetul sau literele, ce singure pot traduce mai fidel și reprezenta rațiunea umană, de atunci studiul științelor se facilitează, și în toate progresul deveni mai repede; științele, de unde erau ascunse sau oculate, se divulgără și deveniră mai apropiabile; și cu cît arta uzului literelor naintă, prin scriere, de la papir, pergam, pînă la hîrtie și pînă la tipărire, cu atîta științele, nu numai că înaintară, ci deveniră mai populare și societatea sau omenirea se folosi și înaintă întru toate.

Fără litere, naintarea ar fi fost foarte tîrzie. Științele, istoria dintr-o generațiune în alta ar fi riscat a se pierde; cu moartea unui sapient, s-ar fi pierdut și sapiența lui.

II

Se poate într-o țară, ca și în Egiptul antic, să se afle multe geniuri, mulți bărbați speciali în toate științele, artele și măiestriile, și cu toate acestea acea țară, de nu va avea cărți care să întindă știința și s-o transmită de la o generație la alta, acea țară, zic, va fi tot în stare de barbarie. Dacă Helada antică ne este mai cunoscută decît Egiptul, dacă s-a zis civilizată, este că de la bărbații ei speciali, prin litere, ne-au rămas de moștenire cunoștințele, științele lor, capetele lor d-operă.

Civilizat este nu cel ce știe multe numai pentru sine și pentru epoca sa, ci acela care își comunica cunoștințele și le lasă de moștenire la posteritate, spre a se folosi și a ajunge mai departe cu dînsele.

Dacă Europa de la Renaștere este mai înaintată decît Grecia antică, cauza este că literele sînt într-o stare cu mult mai înaintată. Ceea ce se zgîria în antichitate pe table de metal atîtea zile și luni, astăzi se scrie într-o oră și, ceea ce s-ar scrie cu zecimile de ani, se tipărește într-o săptămînă.

După perfecțiunea tipografiei prin vapor, astăzi se tipărește și se răspînde într-o zi în Europa întreagă cîte altădată nu se puteau răspîndi eu seculii.

Egiptul a fost barbar, cu toți sapienții lui, pentru că n-a avut cărți, n-a fost comunicativ; Turcia și Rusia de astăzi sînt barbare pe lîngă celelalte țări ale Europei, pentru că, deși au oameni speciali foarte mulți, n-au însă cărți ce tractă de acele specialități.

Căutînd la noi, făcînd cineva comparație între starea de la 1820 și cea de astăzi, vedem că avem cu sutele și cu miile bărbați ce au studiat în țară și în străinătate, și dacă acești bărbați speciali nu știu și nu învațesc limba cu cărți, ce tractă despre acele specialități, să nu ne facem iluziuni, domnii mei, sînt niște barbari acei sapienți, pentru că nu sînt comunicativi.

Nația ce posedă mai multe și mai bine asemenea cărți, ce înalță, sufletul, ce pot dezlega problemele cele mai dificile ale umănității, ce preîntîmpină nevoile societății, ce pot libera pe om de sclavia ignoranței, de sclavia sărăciei materiale și spirituale, acea nație este cea mai civilizată și posedă civilizația cea mai durabilă.

Cărțile ce tractă despre științe, arte și măiestrie, despre toate ce pot folosi și face a înainta societatea, de la cele mai utile pînă la cele mai frumoase și mai sublime, acele cărți, toate la un lov, se numește *literatura* unei limbi, unei națiuni, și cu cît acele cărți vor fi mai multe, mai clare, mai utile, scrise mai cu artă și cunoștință, cu atîta acea literatură este mai mare și mai sublimă.

Și pentru ce însă cărțile unei limbi sînt identice cu literatura ei? Pentru cuvîntul cei mai natural din toate, pentru că numai literele sau alfabetul putură traduce cuvîntul sau rațiunea umană și a o comunica așa de fidel; ideografia și hieroglifile n-ar fi lost în stare de a înființa o literatură.

De la aparițiunea literelor se înființară și cărțile.

III

Nici o limbă nu se exprimă așa de natural ca cea română, cînd este vorba de un om instruit, sapient, cu minte și întreg întru toate. Românul zice: “Omul ăsta *știe* carte”; nu zice a învățat, ci știe carte; învățatul este o deprindere, iar nu știință; de aceea se și zice învață pe dinafară. Scăpați-ne de învățămîntul public, domnilor miniștri, și dați-ne instrucțiune, sapiență publică.

Mai zice românul: “Om cu carte multă”. Auziți, domnii mei? *multă*, iar nu *puțină*, și cu atîta mai rău cînd nu e nicidecum.

Mai auzeam încă, în copilărie, că cartea nu are margini: sute și mii de ani de ar trăi omul, tot nu poate ști cartea toată.

Oamenilor iar, ce știu oricît de multe, și nu știu carte, grecii le zic: *agrammatos philosophos*, filosofi fără carte, filosofi neliterați.

Omul, în adevăr, nu poate să fie universal; să poată ști una și să nu știe alta și, precum se poate zice unui medic: cunoști, domnule, medicina, dar nu cunoști și muzica, asemenea i se poate zice: ești bun medic, dar carte nu știi; și nu se supără dacă este așa.

De aceea, să nu fie supărare dacă am zice în față fiecăruia din bărații noștri speciali:

Vei fi, domnule, bun inginer, bun arhitect, bun mecanic; dar, cu iertăciune, carte nu prea știi.

Vei fi bun muzic, bun pictor, bun sculptor; dar carte nu știi.

Vei fi știind, coconașule, toate limbile, toate istoriile, numai carte și istorie românească nu știi și nu e culpa noastră dacă românii n-au nici-o nevoie de dumneata.

Vei fi, domnule, doctor, mare filosof, mare teolog, filosof și teolog absolut, mare avocat, dar ce păcat că carte nu știi, că ne-am fi bucurat și noi!

Și iarăși, vice-versa, ca să nu fie supărare; vei fi știind, domnul meu, carte multă, dar științe și arte nu cunoști; și crede-ne că ne pare rău din suflet, pentru că ai fi putut face mare bine națiunii.

Am vrut, domnii mei, a stabili un adevăr, că adică una sînt științele și alta este cartea, așa precum fiecare specialitate diferă de alta și toate împreună fac un întreg, iar nu ca să fac oarecare aluziuni. Voi să constat că literatura sau cartea este o specialitate aparte, și cine nu s-a ocupat de dînsa, nu poa te s-o-

cunoască.

IV

Pînă cînd dară nu ne vom aplica întru a ăti carte, și mai vîrtos carte românească, și nu ne vom scrie cîte știm și cunoaștem în limba națională, rațională și corectă, pînă cînd nu vom împlena bibliotecile române cu cărțile noastre, ca să le lăsăm la posteritate, să nu ne facem iluziuni, iar o mai repet, tot barbari vom fi.

De am fi, domnii mei, toți cîți ne aflăm în această sală dimpreună eu toți românii din capitală și din toate părțile României, de am fi toți cu toții, fiecare cîte un *panepistimon*, adică știitor de toate științele, și nu am ști carte, sau nu am voi a ne comunica prin scris sau prin cărți la națiunea întregă și la posteritate cunoștințele, capitalul nostru intelectual și moral, toți noi acești angeli, toate aceste geniuri de sapiență, toți cu toții n-am fi decît niște barbari, cu atîta mai cumpliți decît barbarii primitivi, cu cît am ști mai multe decît dînșii. Posteritatea n-ar avea decît blesteme pentru noi, pentru că nu i-m lăsat nimic din științele noastre.

Pe lîngă acestea, fără cărți naționale, fără literatură națională nu poate exista nici patrie, nici patriotism nici naționalitate; și iată cauza pentru ce părinții noștri aveau mai mult dor de ale patriei, pentru ce aveau fapta patriotismului, fără a cunoaște numele sau vorba cu care ne decorăm noi în toate ocaziuniile, cunoșteau numai ale țării lor; și ceea ce cunoaște omul, acee și poate iubi, dacă merită iubire.

Noi însă cum putem iubi țara, dacă nu cunoaștem nici istoria ei, nici instituțiunile ei, nici limba ei?

De la un timp încoace, stările avute și-au crescut copiii prin profesori străini, în limbi străine, și trimițîndu-i apoi de mici în străinătate, acei copii se returnau în țară fără nici o cunoștință de ale ei; superbi de cîte știau, erau indiferenți de cîte nu cunoșteau. N-au vrut să cunoască țara; nici țara astăzi nu voiește a-i cunoaște.

Stările de mijloc și cele neavute își dau copiii a trece prin colegiuri și facultăți (de cînd avem colegiuri și facultăți), cu profesori ce n-au nici o unitate între dînșii, fiecare cu sistema lui. Acești copii trec toate clasele începătoare, gimnaziale și de facultăți, mai mult se îndoctrină decît se instruie; cîte aud sau învață într-o clasă, în ceal[al]tă profesorul se încearcă a-i desvăța și așa, în 14 și 16 ani de studiu, trec din școalele noastre în cele din Franția sau Germania, fără a ști românește; fiecare își are o manieră a sa de a scrie, după cît mai mult sau mai puțin l-a îndoctrinat dascălul ce l-a fost acaparat. Fiecare înșira la litere, la vorbe, fără a-și da nici un cuvînt de cîte scrie, și într-o limbă care numai românească nu este, plină de solicismi și de străinismi.

În Franța apoi sau în Germania, de se duc, și acolo de se apucă de vreo specialitate, prea puțină carte franceză sau germană cunosc, căci foarte puțini vin înapoi în stare cum să scrie bine în limba franceză sau germană, cum să poată trece de autori în acele limbi; vin, voi să zic, în țară nici români nici francezi, fără nici un legămînt de unitate, care să-i lege între dînșii și cu nația întregă.

Cei din stările avute, din familiile istorice, necunoscînd nici istoria, niici instituțiunile națiunii, au început a se crede, după cîte au văzut în istoria Germaniei și Franței, că sînt nobili ereditari, că funcțiunile mari ale țării au fost ale lor de moștenire.

Cei de stările de mijloc, necunoscînd iară instituțiunile egalitare ale României, crezură pe cei din stările avute că sînt, nici mai mult nici mai puțin, decît niște baroni și comiți feudali, niște cătcăuni de burgrafi și malgrafi, buni de dus la ghilotină.

Dacă am fi știut cu toții că nația română de la început n-a cunoscut niciodată titluri și drepturi ereditare, ci totdeauna și-a recrutat capacitățile din toate stările societății, și cînd s-a învechit o generație a venit cea nouă a-i lua locul din toate stările, n-am fi ajuns în această confuzie și luptă absurdă. Cad Negruleștii și vin Mirciuleștii; cad aceștia și vin domni, bani din toate stările societății; se

sting Buzeștii și Calomfireștii Leurdeni, și vin Filipești, Lengi, Nestori; se duc aceștia și vine generația actuală, cu aceleași drepturi egalitare.

Cine n-a mai vrut să fie boier ca Ienache Văcărescul, a se ocupa cu limba patriei, a încetat de sine de a mai fi boier sau cap al națiunii și au venit alți fii ai patriei a-i lua locul.

De se văd niște adunări, niște asociațiuni ca aceasta a Ateneului, observați bine, domnii mei, că și la noi, și în Moldova și în Transilvania, și peste tot unde s-aude limba română nu veți vedea alți bărbați decât din cei ce s-au ocupat și se ocupă, ca Ienache Văcărescul, cu cele proprii ale românilor, cu limba lor, cu istoria lor, cu datinele lor și instituțiunile lor, cu religia lor; cu înființarea, cu un cuvânt, a literaturii lor. Și nu că doară numai cei ce sînt membri acestui Ateneu, ei numai calcă în urma Văcărescului Ienache; avem mulți din fericire și sperăm că toți ne vor face onoare a se întruni cu noi și a ne da concursului și luminile a mări și întinde literatura română. Avem nevoie de fonduri spre aceasta și le vom înființa.

V

Am zis în adevăr că literatura unei limbi există în cărțile ce posedă acea limbă; însă despre ce tractă acele cărți, acea literatură?

La oricare națiune ne-am uita, cărțile sînt considerate ca cel mai prețios al lor tezaur intelectual și moral și această venerație spontanee n-ar putea veni dacă cărțile n-ar tracta despre cele de folos societății; toată cartea ce ar tinde spre a distruge iar nu spre a crea, spre a perverti oamenii, n-ar aduce decât oroare și, departe de a intra în literatura unei națiuni, n-ar fi decât o pagină neagră în istoria limbii în care s-a scris scornul autorului ei și al epacii acestui autor.

Să luăm de-a rîndul mai multe specialități despre care prin scrierile lor se ocupă bărbații în folosul societății și omenirii.

Cărțile de agricultură, de mineralogie, despre canalizarea râurilor, despre construirea căilor, despre navigație; cărțile ce tractă despre științe, arte, măiestrie, despre comerț și industrie și înflorirea lor; cărțile despre educație, morală și istorie, - istoria universală în genere și a poporilor în parte, biografiile oamenilor mari, istoria artei militare și a tuturor expedițiilor, de la Xenofonte pînă astăzi; cărțile de călătorii, romanele însuși istorice, ce ne arată societatea în toate mizeriile ei, unde vedem cu ochii și pipăim cu degetul toate plagele omenirii și care ne fac a simți durerile și suferințele celor dezmoșteniți; toate poemele mari, în fine, unde se creă ideale la cele mai sublime, care ne fac a visa perfecțiunea și pînă, în fine, a o și realiza; acele cărți, de la invenția alfabetului pînă astăzi, nu au tractat și nu tractă decât despre binele și mulțumirea societății, spre ameliorarea ei, spre perfecționarea omului, în cele individuale, în cele sociale și în cele guvernamentale.

Știți însă, domnii mei, cum se zice în limba în care s-a tractat pentru prima oară despre științe și arte, în limba elenică, voi să zic, eum se numește *urbea, cetatea, societatea*? Aceste obiecte se numesc *polis, politia*; și, prin urmare, *politică*, va să zică știința ce se ocupă despre binele material și moral al societății.

Cine se ocupă de agricultură, de comerț, de industrie și le face a prospera; cine se ocupă de științe, de arte și măiestrii, despre tot ce poate da cetățenilor pîinea spre ființă, atît materială cît și morală, independența lor individuală și colectivă; cine se ocupă, pe lîngă acestea, de fericirea cetățenilor, întru a le înfrumuseța toate cîte văd și aud, aceia nu se ocupă decât de *adevărata politică*. Iată dar că adevărata literatură a unei națiuni este adevărata ei politică.

Diferența între politica și literatura nu este decât că literatura coprinde în sine politica, unde politica propriu-zisă nu coprinde literatura întreagă.

Literatura și politica însă, spre a mîntui societatea, spre a coresponde scopului său, are de datorie a fi totdeauna în adevăr, căci erorile, și cele fără voie, fac a înapoia popoli și îi ruină.

O greăeală în politică și, prin urmare, în literatură, la cei ce sînt capi ai politicei sau literaturii unei epoci, e mai mult decît o crimă, decît un rău; este crima ardicată la șaptea putere, ca să mă exprim printr-un termen biblic. Crima stinge un individ sau o familie, eroarea în doctrine ține popoli cu miile de ani în întunec și sclavie, greșeala în literatură sau în politică stinge națiuni întregi.

VI

Ocupați-vă, vorbiți și scrieți, junilor, de limba națională; ocupați-vă a o studia, a o cultiva, - și a cultiva o limbă va să zică a scrie într-însă despre toate științele și artele, despre toate epocile și toți popoli. Limba singură unește, întărește și definește națiunea; ocupați-vă de dînsă mai nainte de toate și nu veți face prin această decît cea mai fundamentală politică, veți pune fundamentele naționalității.

Cîți studiați matematicile, aplecați-le la inginerie, la arhitectură, la mecanică, la construirea de drum, la căi ferate, la plutirea rîurilor, la arta militară, și nu veți face decît politică cea mai sanatoasă.

Cîți sînteți filosofi, faceți ca sapiența voastră să afle cauzele tuturilor relelor ce chinuie societatea; mai descindeți din regiunile supranaturale, mai descindeți de pămînt pînă în colibe mizerabililor; mai lăsați sistemele și vă ocupați numai de om și veți face cea mai sublimă din politice.

Ocupați-vă de agricultură, cîți sînteți proprietari mici și mari; ocupați-vă de industrie și de industrie națională, de comerțul nu cel antic, ce e bazat pe trafic și fraudă, ci de comerțul modern, ce a ajuns a fi o știință. Cu altă ocazie voi vorbi de comerțul antic și de comerțul modern. Ocupă-te, adevăratule popole, de agricultură, de comerț și de industrie și vei întrece pe toți Talleyrand-ii și Maeterlinck-ii în politică.

Juni ofițeri, toți cîți încingeți sabia spre apărarea patriei, studiați cu stăruință matematicile, toate științele tributare la arta militară, studiați istoria acestei arte și a tuturor rezbelurilor sau campaniilor, aveți conștiința de frumoasa voastră specialitate, fiți credincioși națiunii și tronului, apărați și susțineți ordinea, preparați-vă a apăra patria în tot momentul și veți face politica cea mai salutară.

Cîntați, poeți, pe Dumnezeu, natura întregă, amorurile cele sacre, înălțați pe femeie la gradul ei predestinat de la început, cîntați pe toți bărbații cei mari, înălțați-i de model înaintea posterității, înălțați virtutea prin tragediile voastre și flagelați numai și numai viciul, iar nu pe om, în comediile și satirele voastre, și veți deveni suveranii tuturilor politicilor.

Ocupați-vă, cîți simțiți în voi darul de sus, vocația preoției, ocupați-vă de vera teologie, de vera morală, de știința educațiunii, însurați-vă și deveniți părinți de familie, simțiți amorul conjugal și patern în inimile voastre; simțiți durerea părinților cînd își pierd copiii, și a copiilor cînd își pierd părinții; simțiți suferințele și jugul fiecărei familii prin suferințele voastre proprii și prin jugul ce îl purtați singuri, și fiți siguri că prin științele tributare la vocațiunea voastră de preoți, prin ocupațiunile demne de înalta voastră misiune, veți face politica cea mai divină.

VII

Pînă acum nu mă adresai decît la o singură jumătate a umanității, la bărbați. Nu credeți însă ca am putut vreodată uita pe cealaltă jumătate, care este mama noastră, consoarta noastră, surora noastră, filia noastră.

Să mi se ierte o mică abatere, ca să pot mai bine intra în subiectul nostru, care este literatura sau adevărata politică. În cartea cărților, ce se numește Vechiul Testament, în capitolele creațiunii, se văd în limbile ce pot traduce sau exprima rațiunea trei verbi activi: *creare*, *plasmare* sau *formare* și *edificare*.

Cînd universul se tace, ca să zicem așa, din *nimic*, versetul 1 de la capul I, se exprimă: “În principiu cree Dumnezeu cerul și pămîntul”.

Materia există acum și cată a lua forme atâtea și varii, a se forma plantele, animalele uscatului, peștii mării, pasărilor aerului. Aci nu e vorba de creare, ci de *plasmare*, sau *formare*, tot este plasmă, de la firul de iarbă pînă la om.

Cînd apare femeia, nu se aude nici de creare, nici de plasmare, pentru că este vorba de un edificiu.

Iată cum se exprimă versetul 22 al capitolului II.

“Și a edificat Domnul Dumnezeu coasta ce lua din Adam în femeie”.

Edificiu nici în manură, nici în porfir, ci în femeie, iată primul templu viu ce adoră omul și adoră în adevăr pînă astăzi.

Primul obiect ce adoră omul, ca prunc, cînd vine în lume, este mama; amorul lui, fericirea, beatitudine a lui este la sînul mamei. Cine a putut adora în pruncia, în copilăria și însuși pînă în adolescența sa, ceva mai mult decît pe mama sa, pe surora sa?

June, obiectul sau de predilecție este femeia; sufletul lui, în cea mai ferventă adorație, se adresează la dilecta inimii sale, fie amantă, fie promisă sau fidațată, fie mireasă sau consoartă.

Vin copiii în bărbăție, vine filia; și ce avem mai adorabil, cîți sîntem părinți, decît fiii noștri?

Iată primul templu viu, primul edificiu, prima casă vie, ce edifică Domnul Dumnezeu din coasta omului, din rarunchii lui.

Și iată partea din noi înșine, ce fu destinată spre a zdrobi capul balaurului-barbarie, balaurului-ignorantă, balaurului-despotism, destinată spre a ne îmblîndi, a ne civiliza, cu un cuvînt, spre a libera pe om.

VIII

Îndată ce căzu omul, îndată ce se degradă adică în stare de barbar, primul semn după care se cunosc barbaria, grosolonia lui, fu disprețul către femeie, subjugarea ei.

Între popolii barbari, antici și moderni, femeia este sclavă.

Și cu barbar noi nu înțelegem nici pe săteni, nici însuși pe sălbatici; aceștia au pe femeie de consoartă, de soție, de tovară, iar nu sclavă. Barbari sînt cei din cetăți, ce legiuiesc și mențin sclavia femeii.

În primul popor, cărui se da primele legi umane și divine, în Israel voi să zic, femeia se vede cîntînd imnul libertății. Mariam, surora lui Aaron, ia tympanul și cîntă:

“Să cîntăm Domnului, căci cu victorie s-a glorificat”

“Cal și callar i-a derîpat în Marea Roșie...”.

În Israel, pînă cînd femeia se vede liberă, ieșiră Deboră, Iudithe, profetese, și toate în genere nășteau fii liberi. Din una din aceste femei se naște și însuși Fiul lui Dumnezeu.

În primul popor ce începe a se civiliza, între eleni voi să zic, bărbatul Orfeu descinde pînă în infern după consoarta sa Euridice. Femeia este preoteasă la altar; femeia mamă își trimetea fiii la rebel; și dîndu-i pavăza, ea îi comanda; adică sau cu dînsa, sau pe dînsa, căci pe pavăza lor proprie se aduceau cei morți în bătaie la caminul lor, înaintea ochilor mamei lor.

Între eleni ies Sapphe, ce disputau coroana Pindarilor și reportau victoria în concursuri. Între creștinii primitivi, femeile asista la agonia Dumnezeu-omului. Ele sînt mainainte la învierea lui, ele mai întîi mărturisesc că a înviat Crist. Femeile, între primii creștini, se văd diaconese, preotese oficiante, profetese, prezicătoare, martire, ce știau și aveau dreptul a mărturi.

Adevărații creștini dau drepturi egale femeilor; falșii creștini, creștii numai cu numele, reîncepură a tracta pe femeie ca toți barbarii.

În Dacia, între romani, unde pentru prima oară eclezia lui Crist avu nu numai ospitalitate, ci și drept de cetate, între romanii ce ei mai întîi s-au emancipat de Roma pagină și imperială, între romani pentru prima oară femeia deveni persoană și cetățeană, cu sufletul său, cu numele său propriu, cu drepturile sale.

În toată Europa civilizată, pînă astăzi femeia încă nu este din drept o persoană, femeii i s-a refuzat și i se refuză pînă astăzi numele său propriu ; numai reginele domnitoare se bucură de acest prerogativ. Ele numai se pot numi pe nume Tereza, Ecaterina, Victoria, Isabela. Celelalte femei sînt averea bărbatului, nu poartă decît numele bărbatului, ca să poată însemna ceva.

După instituțiunile, legile și datinele Europei civilizate, femeii, ea să fie ceva, i se zice spre exemplu: *madame Brancoveanu, madame Baleanu* etc., pe cînd în România femeii i s-ar fi părut o insultă a i se zice în față: *cucoană Brâncoveanu, cucoană Băleanco*. Femeile noastre, ca și reginele, au numele lor, cu care se onoară: *cocoană Safta, cocoană Maria, Catinca, Pulcheria* etc. Femeia este unsă de la botez regină, eu numele său propriu, și dacă femeia nu și-a exercitat drepturile de cetățeană, cauza n-au fost legile ce i-au recunoscut și sacrat drepturile, ci ignoranța în care s-au aflat și femeile și bărbații.

Femeia română, emancipată, liberă din drept, ca să devie și în faptă nu avea lipsa decît de instrucțiune, luminare în paralel cu a bărbaților.

Spre a trece la adevărata emancipare a femeii între romani, n-ar fi fost nevoie de prefacerea legilor, ca în Europa, ci numai de o educație integrală.

Legiuirile nouă imitate din Europa, și mai puțin creștine, veniră a degrada pe femeie foarte mult înaintea dreptului, și cu legiuirile imitarăm și smorfurile; femeile abdicară singure la numele său propriu și începură a se crede onorate, cînd stîngacii noștri domnișori începură a le zice, ca la dumnealor în Franța: *madame*; deveniră de bună voie captive.

Sclavia este un rău, are însă ceva de gravid: jugul ce-l suporta omul cu rezignație și n-așteaptă decît momentul spre a-l scutura. Sclavul ni Se pare un martir; tot însă ce este mai trist și mai lamentabil este cînd sclavul ajunge a se degrada pînă acolo, încît să se crează onorat cînd poartă numele stăpînului, ca un sigiliu în fața lui, ca un colan împrejurul gîtului.

Tot ce era mai lamentabil pentru bieții țigani înainte de 1848 era că i-am auzit eu cu urechile mele, cînd erau supărați de oarecare vexațiuni, zicînd:

“Vai de noi! cuconașule, parcă n-am fi țigani boierești! am ajuns mai rău decît românii!”

Iată răul relelor, iată răul ardicat la a două și a treia putere. Cu smorfurile de la străini am adus pe femeile, surorile și fiilele noastre, cînd poartă numele bărbaților, a se crede mai onorate decît mamele și bunele noastre ce, ca orice regină, își purtau numele său propriu.

IX

Hei bine, doamnele mele și domnii mei, să revenim la literatură ce este relativă în parte pentru cealaltă jumătate a omenirii, pentru surorile, consortile, fiilele noastre.

Vorbiți, scrieți, ocupați-vă, juni și bărbați, juni studioși cîți mă ascultați, cîți sînteți în România întregă, ocupați-vă serios, cu cea mai mare fervoare, întru a inmulți și răspîndi cărți pentru educația și luminarea femeii. Puneți-vă cu toții întru a o înălța la predestinația ei de a strivi în adevăr capul balaurului. Oricît de sus vom înălța pe femeie cu inima și cu sufletul, cu atîta mai sus ne înălțăm pe noi înșine; și oricît de jos o degradă legile pe care le facem noi bărbații, pe atîta, și încă și mai jos, ne deșădăm noi înșine.

Să facem din literatură puțina etimologie.

Literele sînt adesea, în etimologie și algebra, fatale, ca și cifrele în calcul. Din 2 și 2, orice vom face, nu pot ieși nici 5, nici 3, ci fatalmente tot 4.

În limbile antice, *puiul asinei* însemna fatalmente *asin* curat, cu ambele lui urechi; *puiul vacii* însemna vițel sau *bou*.

În limbile antice, omul era calificat după muma lui; barbarii, popolii primitivi pînă astăzi, cînd vor să insulte un om, se leagă de biată muma lui.

În Egipt, cînd vrea să zică *morar*, zicea puiul morăresei; cînd vrea să zică cerșetor, zicea puiul cerșetorei, ca și puiul asinei; și de aci la poporul ce ieși din sînul Egiptului, cînd vrea să zică odată om, tipul oamenilor, omul-Dumnezeu, zicea *fiul omului*; și tot asemenea în tot Orientele, cînd voiesc a zice sclav, zic *puiul slavei*.

Hei bine, domnilor, pe oriunde femeia este mai mult și mai puțin sclavă, bărbații sînt puii mamei lor, puii slavei; nu putem ieși din astă fatalitate; cată mamele noastre să fie libere, adică luminate, ca să putem zice că sîntem liberi, pui de libertate.

În țările unde oamenii se insultă de mamă, unde femeia este tratată numai de *lele*, în acele țări nu locuiesc decît numai *pui de lele*. Fiecare este puiul mamei sale.

Cînd se va emancipa femeia după natura sa, după cerințele sale, după sexul său, atunci se va emancipa și bărbatul în adevăr, după sexul său.

În van oamenii declamă și în Europa și pretutindeni, în locurile publice, și strigă în împrejurări grave, și cîteodata și ridicole, că mor pînă la unul; cei mai sinceri dintr-înșii se duc să moară și cînd văd nevoia, aleargă la o onestă retradă. Ne doare, domnii mei, și cînd ne zgîriem; și de mor puii slavei Orientului și puii slavei Occidentului, sînt legile aspre, disciplina severă, gura tunurilor ce îi așteaptă și înapoi ca și înainte, ce li împinge a muri.

Nu vom ști în adevăr să murim, pînă nu ne vor comanda muma sau soția noastră: du-te să mori.

Spartanii de aceea știau să moară și 300 de înși se luptară cu 200 de mii de barbari, fără a alerga la retrageri oneste, pentru că mamele lor le zicea ἡ τὰν ἡ ἐπὶ τὰν.

Guillaume Tell de aceea a știut a învinge și a-și libera patria, pentru că femeia lui i-a zis: “*Du-te să mori*; din pîntecele meu nu voi să iasă un pui de sclavă”.

Inițiativa la libertatea Americii au luat-o femeile, pentru că s-au decis de la ună pînă la alta a nu mai purta decît manufacture de mîinile lor proprii, fără a cumpăra nici o manufactură engleză. Pe englez cu nimica nu-l bați, decît cu a nu-i cumpăra marfa; și i-au bătut de moarte femeile Americii.

Ștefan al nostru de aceea a știut a învinge după o retragere, pentru că mama lui i-a închis porțile cetății și i-a zis: “*Du-te să mori*” .

Ce sînt maghiarii, domnilor?

Cînd se așezară în coprinsurile ce ocupă, crau numai patru vătăși cu hoardele lor, ce le conducea. Aceste hoarde erau învecinate de sapte ducate de români, ce li creștinară și îi civilizară; muma lui Ștefan Sfîntul era născută ducesă română ce creștină pe fiul său și ducii români șapte îl ardicară la tron ca creștin și îl susținură. După predominarea catolicismului în Ungaria, toți ducii, magnații, proprietarii români, dimpreună cu Dănescul Corvin, îmbrățișînd catolicismul, se ungarizară. Șapte părți din unsprezece, între maghiari, sînt români ce și-au schimbat religia, nu însă și sîngele; șapte părți din unsprezece din sîngele ce circula prin vinele femeilor este sînge de române și le-am văzut, domnii mei, în 1848 și 49, operînd prodige, trimețîndu-și copiii și bărbații să moară, și murînd și ele de-alături cu dînșii; și cele ce supraviețuiau danțînd danțul victoriei pe mormîntul fiilor lor, cu lacremele pe față. În timpul luptelor s-a văzut pretutindeni cîte o singură femeie încleștînd în brațele lor de muntene române și aruncînd peste balcoane cîte patru și cinci muscali.

Ocupați-vă toți cîți sînteți bărbați de literatura ce înalță pe femeie la predestinația ei. Ocupați-vă, femei, și grăbiți întru a ajunge la predestinația voastră să îmblinziți, adică să umanizați, să desgrosolanizați pe om, să dați patriei cetățeni liberi din fiii voștri și cetățene serioase din fiilele voastre; suflați în sufletele noastre amorul patriei, amorul acela de care voi sînteți capabile, cînd iubiți ceva; faceți din noi eroi demni de secolul XIX și veți face din noi și niște zei mai presus de zeii antichității, și toate veți fi surori Născătoarei de Dumnezeu, ce va reprezenta în ceruri.

Ocupația bărbaților întru a înalța pe femeie și a femeii întru a perfecționa pe bărbat va fi mai mult decît literatură, va fi politica în acțiune, va fi politica lui Dumnezeu, ce a zis femeii a strivi capul balaurului.

X

Arătarăm, demonstrarăm, domnii mei, că literatura *adevărată* este cea mai adevărată politică.

Însă, dacă este așa, ce este aceea ce oamenii, fără a-și da cuvînt de vorbele ce pronunță, numesc *politică*, și care n-are nimic de comun cu știința ce se ocupă de binele comun

Nu vă mirați de paradoxul acesta.

Viciul cel puțin, are pudoarea de a nu se numi singur viciu, îi e rușine cu numele său propriu și își împinge cutezanța pînă la a-și da numele de virtute, de calitate bună.

Ciarlatanii în Oriente își dau numele de *calos hiatros*.

Theocapelia, sau precupeția cu divinitatea, se întolează cu titlul de *santitate*.

Fărădelegea, sub diverse forme, își dă nume de lege, și încă de *lege pozitivă*.

Discordia vine în numele concordiei, spre a dezbină oamenii și popolii.

Strîmbul de la Balta-Liman vine în numele dreptului și al ordinei, spre a dezordina societatea, zicînd că stabile ordinea legală.

Venim noi la putere? - pentru că, ca să nu fie mînie, cată să vorbim și de noi -, venim noi la putere? Deh! n-ai ce zice, vedem și noi că e cu frica lui Dumnezeu. Vin alții la putere? Atunci, vai de lume! a lipsit dreptatea de pe pămînt!

Cu un cuvînt, minciuna zbiară de se sparge că este adevărul întreg.

Pentru ce dară ciarlatania, ori de sus, ori de jos, a celor ce speculă cu popolii, a celor ce aduc atîtea calamități pe societate, pentru ce să nu se numească și ea politică? și nu strică ea; strică cei ce nu înțeleg vorbele și, crezînd-o, dau ca orbii în cursele ei. Numai vulpenia ciarlatanilor, pe de o parte, și ignoranța popolilor, pe de altă parte, zic că această desfruntată meserie este politică.

Departa de noi, domnii mei, departa de locul acesta, această iasmă, ce fără știrea nici a lui Dumnezeu, nici a dracului, se numește politică!

I-a intrat cuiva în cap a ajunge la minister, sau la tron, sau cel puțin a acapara pe suveran și a-l înconjura ca într-un cerc de fier? Nici mai mult, nici mai puțin, de politică se ocupă dumnealui, el acolo; toate cabalele, toate intrigile, toate dulapurile, toate ipocriziile, toate calomniile și însuși toate crimele ce este capabil a comite, cu numele de politică sînt acuzate. Și apoi s-au inventat și expresiunile: *suveranitatea scopului*, *scopul scuza mijloacele*. Însă ce au de comun acele neamenii eu binele societății, cu știința politice?

Își aleg unii meseria de a trăi din spinarea altora, fără a produce nimic? Devin pentru aceasta adulatorii cînd ai tiraniei, cînd ai anarhiei? Bazețele lor pe de o parte, demagogiile lor pe de alta, în ce au de-a face cu politica sau cu știința pentru binele societății? Să cuteze însă cineva a-i numi pe nume și va vedea ce pate, căci ci tot cu dinții de politică și de onoare se țin, bieții oameni.

Își aleg alții meseria de a deveni instrumentele străinilor, tocmesec și vînd drepturile și pămînturile patriei lor respective? Din oricare țară și din orice epocă ar fi oamenii aceștia, pare că și-ar fi dat mîna, pare că și-ar fi dat cuvîntul cu toții de a-și numi a lor meserie tot politică.

Apoi școală-te tu să mă pui eu, alergările după funcțiuni, samsarlîcul la concesiuni, partituri ce frămîntă țara pentru interesele a vreo 200 de individe dintr-o parte și din alta, intrigile și calomniile în alegeri, ca să fim numai noi și ai noștri, ori într-o parte, ori și dintr-alta, toate acestea mai au alt nume decît politică?

Să mai vorbim și de mercenarii sau neferii unor asemenea campanii, de cavaleri de industrie? De căteii unor asemenea vînători, în care vînatul sau prada sînt națiuni întregi? .Aceștia, în ignoranța lor, cred că fac politică; comercianții, meșterii, își abandonează comerțul și industria pînă ajung în sapă de lemn, crezînd că intră în politică, tocmai cînd ies din politica adevărată, din meseria lor proprie.

Cînd vom căuta la cabinete, vedem tractate de eternă amicie, de eternă pace, ce în germină n-au decît un rezel vecin, tractate ce asigură neutralitatea unor țări și cei ce le suscriu n-au alt cuget decît care de care să-i calce teritoriul mai întîi. Apoi atîtea manopere, atîtea jocuri, atîtea invitări, spre a scula popoarele vecinilor, căror au jurat eterna amicie, și apoi a lăsa acele popoare victimă vindictei

suveranului lor etc., etc. Când va ști cineva în ce stă adevărul cabinetelor, nu vede decât că minciuna este ardicată pînă la dogmă. Cu toate acestea, de la faraoni pînă astăzi, popolii tot politică cred că sînt aceste jocuri, aceste dulapuri, aceste neomenii; pentru că așa le spune și popa, și dascălul, și vladica, și jurnalele, și teatrele. Cine nu voiește a numi pe numele său propriu această înaltă ciarlatanie, îi poate zice, cel puțin, *diplomație*, sau mai pe românește taler cu două fețe.

XI

Biata minciună! îi place și ei a se da de adevăr! și jură săraca pe onoare, pe Dumnezeu, ce nu-l are, că este numai adevăr.

Biata ciarlatanie! îi place și ei să zică că e politică, că este știința pentru binele comun; și nu strică ea, strică cine o crede.

Eu unul însă n-am crezut-o ori de unde a venit, de la tronuri sau de la altare, de la tiranie sau de la anarhie, de sus sau de jos, din dreapta sau din stînga.

Și de aceea spui că minciuna nu este adevăr, că ciarlatania, prefăcătoria nu este politică și că politica adevărată este literatura adevărată și, în fine, că nicăieri în toată România de la 1859 încoace nu s-a făcut atîta politică, ca în această sală de doi-trei ani, pentru că nu se face decât pură literatură.

Mie mi s-a zis și în parte și oficial, că nu sînt bun de politică, ci numai de literatură. Este foarte adevărat că nu mă pricep întru nimic în pretinsa dumnealor politică și nici nu mă pot... amesteca într-însă. Necapacitatea despre aceasta ce [se] află în mine îmi face onoare, pe atît cît îmi face onoare, domnii mei, să mă aflu între domnia-voastră și să vă vorbesc de literatură.

Pentru că politica cea mai mare ce s-a făcut vreodată în Țara Română a fost în epoca de literatura ecleziei române, cînd de la Matei Basarab pînă la Constantin Brîncoveanu s-au tradus în limba română cărțile ecleziei, în preziua regimului fanariot. Acele cărți ne-au conservat limba și naționalitatea, căci altfel rămîneam mai rău decât românii din Macedonia.

Politică mare s-a făcut de Văcărescul Ienache, de P. Maior, de Gheorghe Lazăr, de banul Bălăceanu, ce a făcut a se da științele în limba română, de Societatea Filarmonică, ce înființă teatrul român. Politică mare au făcut toți autorii și poeții României, ce au scris și tipărit de la 1832 pînă la 1848, pentru că au făcut numai literatură; și puterile vecine știau mai bine decât noi că facem adevărata politică și de aceea persecutară faptele noastre.

De la 1859 pînă astăzi în toate părțile tot politica s-a declamat și nicăiri nu s-a făcut adevărata politică că în acest Ateneu, pentru că numai literatura s-a făcut.

În periodul acestui an s-a vorbit:

Despre resurecțiunea poeziei pagîne în secolul XIX.

Despre cum se critică operele de artă.

Despre rîsetele române sau caracterul caustic al românilor.

Despre misiunea guvernului, ingerența guvernamentală și inițiativa privată.

Despre teatru.

Despre destrucțiunea și reinnoirea ființelor vii pe pămînt.

Se va mai vorbi:

Despre instrucțiunea română în Transilvania.

Despre expozițiunea universală.

Despre rolul românismului în chestiunea orientală.

Despre istoria instituțiunilor țării.

Despre poezia populară.

Despre pictorii români înainte de 1848.

Despre teoria impozitelor.

Despre antichitatea omului în creațiune.

Despre Goethe.

Despre mărimea, scăderea și rezultatele domniei române.

Despre creditul public.

Despre familie, rolul și influența ei în societate.

Despre unde își culeg poeții români coloritul de stil.

Despre organizațiunea societății.

Despre educațiune și politică, și oamenii de stat.

Hei bine, domnii mei, iată adevărata politică într-un stadiu de cinci luni! și laudă și glorie bărbaților, ce au luat inițiativa spre a face a se deschide această sală înaintea publicului serios, ca să poată auzi în oarele sale de petrecere cele ce pot fi spre folosul și înaintarea societății.

Glorie guvernului ce a consimțit a se face acest început și a dat tot ajutorul spre înaintarea lui!

(Ion Heliade Rădulescu, *Literatura = Politica*, în Id., *Critica literară*. Ediție, prefață, note, glosar și indice de Au. Sasu, Minerva, București, 1979)